

Тема 6. Міжнародна система: суб'єкти, відносини, норми

Вивчення та аналіз міжнародних відносин неможливо здійснювати без застосування системного підходу, який є ще важливішим під час дослідження типології та структури міжнародних систем.

Особливості та головні напрямки системного підходу витікають перш за все з самої специфіки аналізу об'єкту дослідження міжнародних систем, які є певним типом соціальних систем. Це означає, що вони повинні розглядатися як складні адаптовані системи, аналіз яких неможливий за аналогією моделей механічних систем. Окрім того, соціальні, а в тому числі й міжнародні системи належать, як правило, до особливого типу відкритих та недостатньо організованих систем, іншими словами, незавжди можна провести чіткий кордон між явищами та подіями які відбуваються у світі в порівнянні з вивченням двох відокремлених матеріальних об'єктів розташованих у конкретному просторі.

На відміну від систем фізичного або біологічного типу, просторові кордони міжнародних систем носять, частіше за все, умовний характер. Але цю умовність не слід абсолютизувати. Наприклад, система Європейського економічного співтовариства або Об'єднані арабські емірати, хоча і відрізняються одна від одної характером своїх відносин з зовнішнім середовищем, не тільки існують реально, а також мають, певні, хоча й відносні просторові кордони. Це також є дійсним і для регіональних міжнародних систем. Міжнародні системи являють собою не деякі аналітичні об'єкти, а конкретні зв'язки між реально існуючими соціальними спільнотами, взаємодія яких проявляє певні риси системної організації.

Ще однією особливістю міжнародних відносин, яка впливає на системний підхід до їх вивчення, пов'язана з тим, що їх основні елементи представлені соціальними спільнотами, групами та окремими індивідами. Звідси витікає, що міжнародні системи - це системи взаємодії людей, які спрямовують свої дії волею, свідомістю ціннісними орієнтаціями.

В свою чергу головні фактори міжнародної системи пов'язані з такими феноменами, як вибір, мотивація, а також спряття.

Наступною особливістю міжнародних відносин, яка повинна сприйматися під час застосування системного підходу, полягає у тому, що вони є здебільшого політичними відносинами, головним елементом яких є взаємодія між державами. Тому, наприклад, ядром глобальної міжнародної системи є система міждержавних відносин.

Міжнародній системі притаманний низький рівень зовнішньої та внутрішньої централізації. Інакше кажучи, міжнародна система - це соціальна система особливого типу, відрізняється слабкою ступінню інтеграції елементів, а також значною автономією цих елементів.

Різниця в розумінні науковців специфіки особливостей міжнародної системи тягне за собою й різні підходи до її дослідження. Існує декілька таких підходів: традиційно-історичний, історико-соціологічний, евристичний, змішаний та емпіричний. Підкреслимо, що їх відокремлення носить досить умовний характер, відображає деякі пріоритети в поглядах того чи іншого науковця.

Основою традиційно-історичного підходу є використання поняття "міжнародна система" для визначення дипломатичних відносин між державами в той чи інший історичний період в тому чи іншому регіоні: наприклад, європейська система XVII

століття, заснована на принципах Вестфальського договору 1648 року; система політичної рівноваги європейських держав XIX століття; глобальна біполярна міждержавна система 1945-1989 років. Основний недолік подібного підходу полягає у тому, що він не спрямований на пошук закономірностей функціонування міжнародної системи, обмежений описом взаємодій між головними акторами - великими державами, тоді як головне в системому підході – з'ясування закономірних зв'язків між характером міжнародної системи та поведінкою її основних елементів - міжнародних акторів.

Так, наприклад, Р.Арон, який є одним із засновників історико-соціологічного підходу у дослідженні міжнародних відносин, зробив головним відправним пунктом своїх думок про міжнародні системи досвід історії, відсторонює будь-яку спробу конструювання абстрактних моделей. Порівнюючи відносини між грецькими полісами, європейськими монархіями XVII століття, державами Європи XIX століття та взаємодію сучасних йому систем Сходу та Заходу, він шукав в них повторювання, які б дозволили відокремити деякі загальні закономірності, підтверджені уроками історичного минулого та вивченням сучасного. Аналіз типової міжнародної системи не дає можливості передбачити дипломатичну подію або диктувати правителям лінію поведінки, яка відповідає типу системи.

Інший американський вчений, Р.Роузкранс, намагався здійснити синтез соціологічного та евристичного підходів (метод пошуку та відкриттів). Розглядаючи конкретні історичні ситуації, він виділяє дев'ять послідовних міжнародних систем, відповідно історичним періодам: 1740-1789, 1889-1814, 1814-1822, 1822-1871, 1871-1888, 1888-1918, 1918-1945, 1945- 1960 рр. Потім він аналізує кожний період та намагається знайти фактори, які б сприяли стабільності системи, або навпаки, впливали на її дестабілізацію.

Подібний підхід використовував англійський вчений Є.Луард, який багато та плідно працював в галузі соціології міжнародних відносин. Він відокремлював сім історичних міжнародних систем: давньокитайська система (771-721 рр. до н.е.), система давньогрецьких держав (510-338 рр. до н.е.), епоха європейських династій (1300-1559 рр.), ера релігійного панування (1559-1648 рр.), період виникнення та розквіту режиму державного суверенітету (1648-1789 рр.), епоха націоналізму (1789-1924, рр.), ера панування ідеологій (1914-1974 рр.). Дані історичні системи Е.Луард аналізує за допомогою ідеології, еліти, мотивації, засоби, які використовують актори, стратифікація, структура, норми, ролі та інститути. Спираючись на вказані елементи автор досліджує вплив кожного з них на структуру та функціонування міжнародних систем, на їх зміну в часі та просторі.

Більшість вчених, які досліджують міжнародні системи, визнають, що на їх існування впливають, перш за все великі та впливові держави, припускається можливість розвитку різних типів міжнародних систем та критеріїв їх класифікації.

В залежності від просторово-географічних характеристик виділяють, наприклад, загально планетарну міжнародну систему та її регіональні підсистеми-компоненти, елементами яких, в свою чергу, виступають субрегіональні підсистеми.

Так, Ф. Брайар та М.Р. Джалілі рахують, що існування планетарної міжнародної системи, яка наклала відбиток на все міжнародне життя, стала політичною реальністю в роки на початку протистояння між СРСР та США, нові суттєві риси з'явилися під час виникнення на політичній мапі світу в якості нових гравців постколоніальних держав. В результаті чого планетарна міжнародна система до 90-х років XX століття характеризувалася наявністю двох головних конфліктних ліній, або дві «осі», які розділяли, з однієї сторони, Захід та Схід (ідеологічне, політичне, військово -стратегічне протистояння), а з іншої, -Північ та Південь (тобто економічно відсталі та розвинуті країни). Однак, недивлячись на відносну цілісність

планетарної міжнародної системи, в ній неминучі й певні розбіжності, обумовлені тим, що деякі міжнародні взаємодії не вписуються в її існування, мають свою автономію. Такими є наслідки регіональних підсистем, основою яких є географічне розташування.

Ф.Брайар та М.Р.Джалілі намагалися виявити та описати фактори, які впливають на особливості взаємодій в європейській, панамереканській, африканській та азіатській підсистемах, в карибській та частково західноєвропейській субрегіональних підсистемах.

В залежності від мети дослідження об'єктом можуть виступати такі типи міжнародних систем, як стабільні та нестабільні, конфліктні, кооперативні, відкриті та закриті тощо.

В той же самий час багатоманітність типологій міжнародних систем не повинна вводити в оману. Практично на будь-якій з них лежить відбиток теорії політичного реалізму: в основі відокремлення систем, лежать, як правило, визначення кількості великих держав або наддержав, розподіл влади, міждержавні конфлікти, економічні інтереси тощо поняття із словника традиційного напрямлення в науці міжнародних відносин.

Міжнародна система у широкому розумінні є цілісною сукупністю яка включає:

а) різні суб'єкти міжнародної системи: суверенні держави; об'єднання держав, які не є суб'єктами міжнародного права (наприклад, Рух неприєднання, "Група 77", держави, які не мають виходу до морів, та інші); нації та народи, які прагнуть до свободи, незалежності та створення суверенної держави (наприклад, арабський народ Палестини, народи Західної Сахари, курди); універсальні та регіональні міжнародні міжурядові організації (наприклад, Організація Об'єднаних націй, Міжнародна організація праці, Ліга арабських держав та інші.; Державоподібні утворення (наприклад, Ватікан, у минулому вільні міста Краков та Данціг, Вільна територія Трієст, Західний Берлін); міжнародні неурядові організації (наприклад, Міжнародна асоціація юристів-демократів, "Грінпіс", молодіжні, жіночі, студентські, ветеранські організації та інші); міжнародні конференції, комітети, комісії, міжнародні суди, трибунали, транснаціональні корпорації, фізичні та юридичні особи різних держав та інші;

б) різноманітні відносини між суб'єктами міжнародної системи: політичні, економічні, торгівельні, науково-технічні, культурні, конфесійні;

Інші відносини матеріального та нематеріального характеру в усьому IX розмаїтті;

в) сукупність правових систем, у тому числі й національних в рамках яких здійснюються різноманітні відносини між суб'єктами міжнародної системи.

Умовно міжнародною системою можна визнати земну людську цивілізацію в усіх її проявах, взаємодії та співробітництва в рамках існуючих правових систем.

Міжнародна система в узькому розумінні є цілісна сукупність, яка включає:

а) суверенні держави; нації та народи, які прагнуть до свободи та незалежності, створення незалежної держави; міжнародні міжурядові організації; державно-подібні утворення - суб'єкти міжнародного права.

б) відносини між суб'єктами міжнародного права - міжнародні відносини;

в) особлива правова система, яка діє в публічно-правових відносинах між суб'єктами міжнародного права - міжнародне публічне право.

Таким чином, складовими частинами або компонентами, міжнародної системи є суб'єкти міжнародного права, міжнародні відносини між суб'єктами міжнародного

права та безпосередньо міжнародне право.

Загалом більшість дослідників погоджуються, що міжнародна система характеризується такими особливостями:

- сукупністю взаємопов'язаних елементів, що перебувають між собою у певних причинно-наслідкових зв'язках;
- функціональною цілісністю;
- сукупністю відносин, дій та учасників;
- сукупністю, що становить органічну єдність із міжнародним середовищем;
- ієрархічно-структурованою цілісністю, а не спонтанною чи анархічною множиною складових;
- статичною, а у процесі свого розвитку постійно видозмінюється.

Міжнародну систему можна визначити як ієрархічно-структуровану, цілісну сукупність учасників міжнародних відносин, що пов'язані між собою сталими взаємовідносинами.

Політичний реалізм став основою таких широко звісних понять як біполярна, мультиполярна, рівновагова та імперська міжнародні системи. Нагадаємо, що в біполярній системі панують дві найбільш могутні держави. Якщо на світову арену виходять інші держави, то система трансформується у мульти полярну. В рівноваговій системі або системі балансу сили декількох великих держав уберігають примірно однаковий вплив на хід подій, взаємно стримуючи претензії одна одної. А в міжнародній системі імперського типу панує єдина, наддержава, вона далеко випереджає всі інші держави своєю сукупністю показників (розміри території, рівень озброєння, економічний потенціал, запас природних ресурсів тощо).

Виходячи з такого розуміння, побудував свою знану типологію міжнародних систем М.Каплан. Вона включає шість типів систем, більшість з яких (за виключенням двох) носить гіпотетичний, апріорний характер.

Перший тип - це "система єдиничного вето", в якій кожний учасник має можливість блокувати систему, використовуючи певні засоби шантажу. В той же час кожний здатний енергійно протистояти подібному шантажу. Будь-яка держава здатна захистити себе від супротивника. Подібна ситуація може скластися, наприкладу випадку загального розповсюдження ядерної зброї.

Другий тип - "система балансу сил" - характеризується мультиполярністю. За думкою Ю.М. Каплана, у рамках такої системи повинно існувати не менш п'яти великих країн. Якщо їх буде менше, вона неминуче трансформується у біполярну.

"Гнучка біполярна система" являє собою третій тип. В ній співіснують актори-держави та новий тип акторів - союзи та блоки держав, а також універсальні актори (міжнародні організації). В залежності від внутрішньої організації двох утворивших її блоків, існує декілька варіантів гнучкої біполярної системи. Вона може бути сильно ієрархічною або авторитарною, коли воля голови коаліції нав'язується її союзникам. Вона може бути неієрархізованою, якщо лінія блоку формується шляхом взаємних консультацій між відносно автономними одна від одної державами.

Четвертий тип - "жорстка біполярна система". Для неї характерна та ж конфігурація, що й для попереднього типу, але, на відміну від нього, обидва блоки організовані виключно ієрархічним чином. В жорсткій біполярній системі зникають неприєднані та нейтральні держави, які існували в м'якій біполярній системі. Універсальний актор грає тут зовсім обмежену роль та не в змозі робити тиск на той чи інший з

блоків. В рамках обох полюсів здійснюється ефективне урегулювання конфліктів, формування напрямків дипломатичної поведінки, застосування сукупної сили.

П'ятий тип - "універсальна система" - фактично відповідає федерації. Вона відображає переважну роль універсального актора. Така система передбачає значну ступінь політичної однорідності міжнародного середовища та базується на солідарності акторів та універсального актора. Наприклад, вона відповідає ситуації, в якій була б суттєво розширена, в шкоду державним суверенітетам, роль ООН. Вона б мала в цих умовах виключну компетенцію в урегулювання конфліктів та підтриманні миру. Така система передбачає наявність гарно розвинутих систем інтеграції в політичній, економічній та адміністративно-управлінській діяльності. Широкі повноваження в ній належать універсальному актору, якому й належить право визначати статус держав та виділяти їм ресурси. Міжнародні відносини функціонують на основі правил, відповідальність за дотримання яких лежить на універсальному акторі. Прикладом такої системи, на наш погляд, може бути, в деякій мірі, існування та функціонування співдружності європейських країн.

Шостий тип - "Ієрархічна система", яка за суттю представляє собою світову державу. Національні держави втрачають в ній своє значення, стають звичайними територіальними одиницями, а будь-які центробіжні прагнення з їх боку швидко знищуються.

Концепція М.Каплана в науковій літературі оцінюється достатньо критично, перш за все за її умоглядний, спекулятивний характер, відірваність від реальної дійсності. Разом з тим, визнається, що це було одне з перших намагань наукового дослідження, спеціально призначеного міжнародним системам з метою виявлення законів їх функціонування та змін.

Одна з головних ідей, на якій базується концепція М.Каплана,- це ідея про ту основоположну роль, яку відіграє в пізнанні законів міжнародної системи її структура. Цю ідею підтримує абсолютна більшість дослідників. Згідно неї нескоординована діяльність суверенних держав, керуючись своїми інтересами, формує міжнародну систему, головною ознакою якої є домінування обмеженої кількості держав і структура якої вивчає поведінку всіх міжнародних акторів. Всі держави вимушені нести військові витрати, хоча й це нерозумна витрата ресурсів. Структура міжнародної системи нав'язує всім країнам таку лінію поведінки в економічній області або в сфері екології, котра може протирічити їх особистим інтересам. Структура дозволяє розуміти та передбачити лінію поведінки на світовій арені держав, які мають різну вагу в системі характеристик міжнародних відносин. На зразок того, як в економіці стан ринку визначається декількома великими фірмами міжнародно-політична структура знаходиться під впливом великих держав, конфігурацією співвідношення їх сил. Зміни у співвідношенні цих сил можуть змінити структуру міжнародної системи, але її природа, в основі якої лежить існування обмеженої кількості великих держав з неспівпадаючими інтересами, залишається незмінною.

Таким чином, стан структури міжнародної системи є показником її стійкості та зміни стабільності, "революційності", співробітництва та конфліктності у рамках системи; в ній відзеркалюються закони функціонування та трансформації системи. Ось чому в працях, присвячених дослідженню міжнародної системи, аналізу цього стану надається першорядна увага.

Так, наприклад, Р.Арон, виділяв три структурних виміри міжнародних систем: конфігурацію співвідношення сил; ієрархію акторів; гомогенність (однородність) або гетерогенність (разнородність) складу. Головним виміром у повній відповідності з традицією політичного реалізму, він рахував *конфігурацію співвідношення сил*, яка відображає існування "центрів влади" в міжнародній системі, що накладає відбиток

на взаємодію між її головними елементами - суверенними державами. Конфігурація співвідношення сил залежить від кількості головних акторів та характеру відносин між ними. Два головних типа такої конфігурації - біполярність та мультиполярність.

Ієрархія акторів відображає їх фактичну нерівність з точки зору військово-політичних, економічних, ресурсних, соціокультурних, ідеологічних та інших можливостей впливу на міжнародну систему.

Гомогенний або гетерогенний характер міжнародної системи відображає ступінь згоди, яка є у акторів відносно тих чи інших принципів (наприклад, принцип політичної легитимності) або цінностей (наприклад, ринкової економіки, плюралістичної демократії) :чим більше такої згоди, тим більше гомогенною (однорідною) є система. В свою чергу, чим більш вона гомогенна тим більше в ній стабільності. В гомогенній системі держави можуть бути супротивниками, але не політичними ворогами. Навпаки, гетерогенна (різнорідна) система, роздєрта ціннісними та ідеологічними антагонізмами, є хаотичною, нестабільною, конфліктною.

Наступною структурною характеристикою міжнародної системи є її «режим» - тобто сукупність регулюючих міжнародні відносини. формальних та неформальних принципів, норм, угод та процедур прийняття рішень. Це, наприклад, правила, які панують у міжнародних економічних обмінах, основою яких після 1945 р. стала ліберальна концепція, що дала можливість створити такі міжнародні інститути, як Міжнародний валютний фонд, Світовий Банк та інші.

Канадський вчений Ж.П. Деррієник виокремлює шість типів структурних характеристик міжнародних систем; 1)кількість акторів; 2)розподіл сил між ними; 3) співвідношення між конфліктом та співробітництвом; 4)можливості використання тих чи інших засобів (сила,обмін або переконання), які допускає ця система; 5) ступінь зовнішньої централізації акторів, тобто вплив характеру цієї міжнародної системи на їх поведінку; 6) різниця статусів між акторами.

За думкою автора, названі структурні характеристики, хоча й не дають можливості передбачити всі гіпотетичні типи міжнародних структур, однак дозволяють описати структуру будь-якої міжнародної системи, що, дійсно, є важливим, з точки зору виявлення законів їх існування та змін

Вищезначене показує, що найбільш загальним законом міжнародних систем можна вважати залежність поведінки акторів від структурних характеристик системи.

В якості ще одного найбільш загального закону можна назвати закон рівноваги міжнародних систем, або закон балансу сил, який дозволяє зберігати відносну стабільність міжнародної системи.

Питання про зміст законів функціонування та змін міжнародних систем є дискусійним, хоча предмет таких дискусій, як правило, стосується порівняння переваг біполярної та мультиполярної систем.

Так, наприклад Р.Арон вважав, що біполярна система має тенденцію до нестабільності, тому що заснована на взаємному страху та змушує обидві протилежні сторони до жорстокості по відношенню одна до одної, основа якої є протилежність інтересів.

Подібною точки зору дотримувався й М.Каплан, за його думкою мультиполярна система містить певні ризики (наприклад, ризик розповсюдження ядерної зброї, розв'язання конфліктів між дрібними акторами, або непередбачуваність наслідків, до яких може призвести зміна в союзах між великими державами). Однак вони не йдуть в порівняння з небезпекою біполярної системи. Біполярна система, більш небезпечна, тому що характеризується прагненням обох сторін до світової експансії,

передбачає постійну боротьбу між двома блоками – чи то за збереження своїх позицій, чи то за перерозподіл світу.

Разом з тим, М.Каплан розглядає "правила" стабільності для біполярних та мультиполярних систем:

1. Розширяти свої можливості шляхом переговорів, ніж шляхом війни;
2. Краще воювати, ніж не зможти розширити свої можливості;
3. Краще припинити війну, ніж знищити велику державу (тому, що існують оптимальні розміри міждержавного співтовариства: так, європейські династичні режими вважали, що їх протидія один одному має природні межі);
4. Протистояти будь-якої коаліції або окремії нації, яка прагне зайняти панівне положення в системі;
5. Протистояти будь-яким спробам тієї чи іншої національної держави приєднатися до національних міжнародних організаційних принципів, тобто розповсюдженню ідеї про необхідність підкорити держав вищій владі;
6. Відноситися до всіх великих держав як до партнерів; дозволяти потерпілій поразку країні, увійти до системи на правах партнера або змінити її шляхом підсилення іншої, раніше слабкої держави.

Говорячи про закони функціонування гнучкої біполярної системи, М.Каплан підкреслює, що вони розрізняються в залежності від того, чи є її складові блоки ієрархізованими, чи ні. Коли її блоки ієрархізовані, функціонування системи наближається до типу жорсткої біполярної системи. Та навпаки, обидва блоки не ієрархізовані, то мова йде про правила функціонування мультиполярної системи.

Існують чотири загальних правила, які можна застосувати до всіх блоків:

1. Прагнути до розширення своїх можливостей і у порівнянні з можливостями іншого блоку;
2. Краще воювати будь якою ціною, ніж дозволити протилежному блоку досягнути пануючого положення;
3. Прагнути підкорити цілі універсальних акторів своїм цілям, а цілі протилежного блоку - цілям універсальних акторів;
4. Прагнути до розширення свого блоку, але й зберігати терпимість до безпосереднього або опосередкованого тяжіння неприєдналихся до протилежного блоку.

Що стосовно трансформації міжнародної системи, то головним її законом рахують закон кореляції між полярністю та стабільністю міжнародної системи. М.Каплан, наприклад, підкреслює нестабільний характер гнучкої біполярної системи. Якщо вона заснована на ієрархізованих блоках, то еволюціонує у мультиполярну систему. Якщо тяжіє до ієрархії обох блоків, то має тенденцію до трансформування у жорстку біполярну, або в ієрархічну міжнародну систему. В гнучкій біполярній системі існує ризик приєднання неприєдналихся; ризик підкорення одного блоку іншому; ризик тотальної війни, яка приведе або до ієрархічної системи, або до анархії. Внутрішньоблокові дисфункції придушені, замість цього загострюються міжблокові протиріччя. Головна умова стабільності біполярної системи - це рівновага могутності. Якщо з'являється третій блок, то це веде до серйозного розбалансування та ризику руйнації системи.

Підводячи підсумки аналізу законів функціонування та трансформації міжнародних систем, треба сказати, що існує залежність держав на світовій арені від

сформовані ними міжнародної системи. Існує також зв'язок частоти та характеру міждержавних конфліктів з її структурними характеристиками, необхідність урахування системостворюючих факторів в дипломатії. Ідея існування системних законів в міжнародних відносинах дає можливість розглядати міжнародні системи як результат прийняття низкою держав певного політичного, економічного та ідеологічного статус-кво на міжнародній арені, на загальнопланетарному, регіональному або субрегіональному рівні. Кожна міжнародна система є неформальною інституціоналізацією співвідношення сил між державами у відповідному просторовому та часовому контексті.

З іншого боку треба відверто підкреслити той факт, що існуючи у науці про міжнародні відносини закони функціонування та трансформації міжнародних систем не мають такої ступеня впевненості, яка б дозволяла робити за їх допомогою безпомилкові прогнози. Сводячи міжнародні стосунки до міждержавної взаємодії, вони несправдано обмежують поняття міжнародної системи тільки тими країнами, між якими існують регулярні відносини та прямий зв'язок урахування військової сили.

Новизна сучасного етапу в історії міжнародних відносин свідчить про певну обмеженість заснованих на методології політичного реалізму таких понять, як "Конфігурація співвідношення сил", "біполярність" або "мультиполярність". Розпад соціалістичної системи та радянського блоку висувують на передній план такі питання, які не можуть бути вирішені в традиційних термінах "полюсів", "балансу сил". Зникла лінія чіткого розділу між «своїми» та «чужинцями», союзниками та супротивниками, значно менше передбачуваність стала поведінка малих країн, регіональних середніх та "великих" держав. Світ вступив у час невпевненості та значних ризиків, які загострюються через розповсюдження ядерних, хімічних, бактеріологічних та інших новітніх видів озброєння. Широке розповсюдження західних цінностей (таких як ринкова економіка, плюралістична демократія, права людини, індивідуальні свободи, якість життя (як у більшості колишніх соціалістичних країн, так і у постколоніальних державах не тільки не сприяють стабільності глобальної міжнародної системи за рахунок збільшення ступеня її однорідності, а навпаки призводить до все більшої масової міграції населення із менш розвинутих у економічному відношенні країн в більш багаті, що породжує конфлікти, пов'язані зі зіткненням культур, втратою ідеалів підризом традицій, розмиванням самоідентичності, вибухами реакційного націоналізму. Глобальна міжнародна система зазнає глибокі потрясіння, пов'язані з трансформацією своєї структури.

Людство завжди мало схильність до свідомого регулювання міжнародних відносин. У міру їх зрілості це знайшло вираження у прагненні до стабілізації міжнародного життя і поступовому формуванні на цьому шляху цілісної глобальної міжнародної системи, яка була б відповідним чином впорядкована. Звідси, міжнародний порядок - це такий устрій міжнародних відносин, який покликаний забезпечити основні потреби держав та інших інститутів, створити та підтримувати умови їх існування, безпеки та розвитку.

Термін "міжнародний порядок" має багато спільного і відмінного з поняттям "світовий порядок". Міжнародний порядок може існувати без наявності світового порядку. Як приклад можна навести держави, між якими існують відносини взаємної поваги і водночас певної байдужості до внутрішніх справ одна одно і, що робить можливим в тій або іншій державі наявність геноциду, порушення прав і свобод громадян, економічну експлуатацію основної маси населення. Що стосується світового порядку, то він неможливий без створення ефективних процедур міждержавного співробітництва, що передбачають особливий міжнародний порядок, який відповідає загальним цілям і цінностям їх громадян. На мові юридичних

термінів треба говорити про відмінність між правами держав (взаємній повазі суверенітету) і правами людини. Отже, міжнародний порядок є важливою складовою чинного світового порядку, має спільні з ним міжнародні економічні, науково-технічні, політичні, соціокультурні основи.

Дослідники виділяють три виміри міжнародного порядку:

- горизонтальний - стосунки між головними країнами міжнародних відносин;
- вертикальний - стосунки між сильними і слабкими країнами;

функціональний - роль яку, відіграють у стабілізації міжнародного життя різні сфери міжнародних відносин - дипломатія і стратегія поведінки країн, економічні обміни між ними, моральні цінності та політичні амбіції лідерів, діяльність транснаціональних корпорацій, різноманітних об'єднань й асоціацій неполітичного характеру тощо.

Однак головне в тому, що у всіх вимірах міжнародного порядку основним засобом його підтримки на різних етапах історичного розвитку міжнародних відносин залишається сила, і насамперед воєнна сила.

Елементи нової міжнародної системи й нового світового порядку зародилися наприкінці ХХ ст. разом із завершенням "холодної війни" в результаті розпаду СРСР і світової системи соціалізму, об'єднання Німеччини, розширення НАТО на Схід, активного поглиблення процесів загальноєвропейської інтеграції. Певні перспективи розвитку були окреслені в дослідженні "Глобальні трансформації та стратегії розвитку" та представлені три підходи:

1. Неореалістичний порядок: продовження деякої анархії в міжнародній системі зробить своїм наслідком такі елементи як пріоритет нації - держави, вузько національних інтересів, самовіддача, максимізація сили й балансу сил як чинників, які визначатимуть міжнародні відносини. У цьому контексті головну загрозу міжнародному миру становлять не акти зовнішньої агресії, а внутрішні конфлікти і громадянські війни на зразок подій 90- рр. у Росії (війна в районі Кавказу), між новими країнами колишньої Югославії, сучасні події в Єгипті та громадянська війна в Сирії.
2. Другий підхід поєднує марксистську теорію з теорією залежності, які передбачають, що динаміка світової капіталістичної системи, гегемонія у світі держав "великої сімки" викликатиме збереження нерівності в розподілі багатства, сили і різноманітних вигод між Північчю і Півднем, при цьому відзначається, що на глобальному фоні тільки меншість держав знаходиться на рівні навіть мінімальних стандартів демократії. Це вимагає особливої турботи про створення добре розвиненої правової системи, балансу сил і суворого розподілу влади між виконавчими, законодавчими й судовими структурами, дотримання на практиці режиму прав людини.
3. Третя перспектива - теорія ліберальної взаємозалежності - інтеграції, яка демонструє модифікацію анархії насамперед у міжнародних союзах і організаціях. Цей підхід також виходить з того, що глобальна система анархії модифікувалася значною мірою взаємозалежністю, інтеграцією і транснаціоналізмом. Ці процеси ґрунтуються насамперед на фактах Інформаційно-технічних досягнень сучасного суспільства, діяльності транснаціональних корпорацій, а також розвитку і поглиблення інтеграційних процесів на Європейському континенті.

Зауважимо, що світовий сценарій важко прогнозувати, тут немає чітких рецептів, але певні загальні принципи нових стосунків і нової світової системи можна сформулювати.

Реальність появи нових держав, якщо етнічний сепаратизм дістане свіжий стимул.

Міжнародні інститути і механізми мають гарантувати їхню незалежність і суверенність.

Треба чітко домовитись, що будь-яке втручання у внутрішні справи держави неприпустиме. Суверенність означає заборону втручання. Єдина умова порушення суверенітету існуючої структури - це надання гуманітарної допомоги на добровільній основі. Якщо так, то це повинно йти по лінії, під контролем і за участю ООН.

Недопущення нав'язування західних культурних і соціальних цінностей різним цивілізаціям. Народи мають самі обирати свою систему цінностей через вільно висловлену волю.

Створення механізмів реальної глобальної та регіональної безпеки, де попереду Європа, а Азія робить перші кроки. Потреба в цих механізмах у сучасних умовах дуже велика і, безумовно, буде зростати.

Новий вимір міжнародної безпеки. Взаємодія глобалізації та локалізації, інтеграції та фрагментації. Пошук нової системи безпеки має ґрунтуватися перш за все на спільних цінностях і методах гармонізації національних інтересів.

Безперечно, встановлення нового світового порядку, нової міжнародної системи на демократичних і справедливих зайоадах буде довгим і складним процесом еволюції сучасної міжнародної системи. При цьому його всеохоплююча природа має відображати три фундаментальні основи миру - безпеку, соціальний та економічний добробут і розвиток, демократію і повагу людських прав та свобод. Внесок у їх створення мають зробити всі міжнародні актори.

Сучасний стан міжнародної системи свідчить про те, що людство знаходиться на переломному етапі свого розвитку. Об'єктивні проблеми виживання, безпеки і розвитку спричиняють потребу в більш надійному міжнародному порядку, який відповідав би новим тенденціям. Час покаже, чи буде новий порядок регулюватися планетарним урядом, який володіє для цього відповідними засобами національного характеру - урядом, армією, дійовими правовими механізмами і т.п., - або його основою стануть декілька взаємодіючих між собою інтегрованих регіональних центрів, що охоплюють у своїй сукупності весь світ. Функціонування наданого світового порядку може бути досягнуто лише на основі створення умов для реалізації інтересів і збереження цінностей не тільки держав і міжурядових організацій, але і найрізноманітніших соціальних спільнот, конкретних людей і народів.